

Тарас Гончарук
д.і.н., проф.,
ОНУ імені І. І. Мечникова
tarasiy2004@ukr.net

СТАТТЯ ПРОФЕСОРА РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ ПЛАТОНА
СИМОНОВИЧА 1833 р., ЯК СПРОБА ВИВЕСТИ ДИСКУСІЮ
НАВКОЛО ОДЕСЬКОГО ПОРТО-ФРАНКО НА
ТЕОРЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

Розвідка присвячена аналізу статті професора Одеського Рішельєвського ліцею Платона Симоновича на шпальтах «Одесского вестника» 1833 р. в контексті газетної полеміки навколо одеського порто-франко. Вказується, що згадана стаття формально стосувалася усіх режимів порто-франко в історії, а П. Симонович передусім вважав порто-франко необхідним засобом залучення іноземних та збільшення власних капіталів для «бідних країн».

Ключові слова: Платон Симонович, одеське порто-франко, «Одесский вестник», Рішельєвський ліцей.

У сучасній історіографії історії України XIX ст. залишаються актуальними питання розвитку преси та громадської думки, яка на її шпальтах знаходила відображення. Причому це стосується й найнесприятливіших для свободи слова часів. Наприклад, якщо в питаннях політичних цензура Російської імперії другої чверті XIX ст. не дозволяла жодних висловлювань відмінних від офіційної точки зору, то щодо деяких питань економічного життя на сторінках газет, навіть за «миколаївських часів», припускався певний обмін думок й іноді спалахували досить гострі дискусії. Зокрема, у 1830-х рр. кілька таких дискусій з питань митної політики мали місце між столичною «Коммерческой газетой» (офіційним органом Міністерства фінансів) та «Одесским вестником». Перша зі цих газет стояла на позиціях доцільності жорсткого митного протекціонізму в країні, друга – майже виключно на позиціях фритредерства, що було притаманно для тодішніх захисників інтересів переважно аграрної економіки Наддніпрянської України. Публікації вищезгаданих газет зі зазначеної проблематики вже були предметом історичних досліджень [1, с. 187 – 189; 2, с. 38 – 46]. Тут ми розглянемо лише одну з них.

Досить гострою була дискусія між «Коммерческой газетой» та

«Одесским вестником» з питань доцільності функціонування одеського порто-франко, особливо у 1833 р., коли міністр фінансів Єгор Францевич Канкрін (1774 – 1845 рр.), скориставшись відсутністю в країні генерал-губернатора Михайла Семеновича Воронцова (1782 – 1856 рр.), мав наміри скасувати вищезгаданий митний режим в Одесі [3, с. 29-34]. Ініціатором дискусії стала «Коммерческая газета» [4], видавцем якої тоді був відомий російський економіст та статистик Григорій Павлович Неболсін (1811-1896 рр.). Учасники дискусії здебільшого ховалися за криптонімами Z.Z. – з боку «Коммерческой газеты» [5] та X.X. – з боку «Одесского вестника» [6; 7]. Вони торкалися питань контрабанди за межі порто-франко, доцільності державних витрат на утримання його кордону, впливу одеського «вільного порту» на експорт, баланс зовнішньої торгівлі, економічну єдність країни та ін. Притому статті та замітки обох газет рясніли взаємними звинуваченнями в упередженості та некомпетентності. Наприклад, вищезгаданий автор під криптонімом X.X. стверджував, що дописувачам «Коммерческой газеты» притаманні «судження без доказів і відверте зізнання у недоброзичливому ставленні до нашого порто-франко» [7].

Певну відмінність в цьому плані мала стаття «Про порто-франко взагалі» в тогорічному «Одесском вестнике», що стосувалася питань не економічної практики, а економічної теорії. Стаття була підписана (на відміну від публікацій інших учасників дискусії щодо одеського порто-франко 1833 р.) й належала дійсному професору комерційних наук Одеського Рішельєвського ліцею Платону Олексійовичу Симоновичу (1822 – 1850 рр.). Цьому діячеві не надто пощастило с посмертною репутацією. Історик Микола Никифорович Мурзакевич (1806 – 1883 рр.) [8, с. 252-257] в своїх спогадах звинувачував П. Симоновича в аморальній поведінці, пияцтві, нечесності та користоловстві під час виконання своїх обов'язків в Рішельєвському ліцеї [9, с. 99-103, 107, 277]. З іншого боку, Йосип Григорович Михневич (1809-1885 рр.) [10, с. 236-237] в нарисі історії ліцею дуже стисло навів відомості про посади, які обіймав П. Симонович та його заслуги на науковій ниві, між якими, зазначив: «в «Одесском вестнике» вмістив статтю політико-економічного змісту» [11, с. 75]. Вважаємо, що мова йшла саме про вищезгадану статтю П. Симоновича, яка вочевидь мала в місті резонанс.

У своїй статті П. Симонович головним завданням режиму «вільної торгівлі» вважав залучення іноземних капіталів. Зовнішня торгівля, зазначав дописувач, є вельми необхідною для країн

бідних (до цих «країн» він напевно відносив і причорноморські степи). «Країна плодюча, але бідна й малонаселена, – стверджував П. Симонович, – може збільшувати своє багатство та народонаселення лише шляхом збільшення ціни на свої вироби або збільшення їхньої кількості. І перше і друге неможливо поки країна сама споживає свої вироби: оскільки у такому випадку, які б зміни не відбувалися у торговій ціні цих виробів – населення від того не зробилося ані багатше, ані бідніше». Проте такі бідні на капітали терени, за П. Симоновичем, через свою бідність не можуть самі експортувати товари. Тому, вважав Платон Олексійович, єдиним виходом було залучення необхідних засобів та капіталів з-за кордону. «В країні небагатій, – відзначав Симонович, – населення займається майже виключно якоюсь однією гілкою виробництва й не має ані капіталів, ані знань необхідних для відправлення своїх виробів до зовнішніх місць збуту; і тому таким переміщенням мусять займатися іноземні капітали до того часу поки сума внутрішніх капіталів тієї країни не збільшиться й частину її можна буде застосувати для зовнішніх оборотів торгівлі» [12].

Оскільки «капітали природнім чином тяжіють туди, де вони приносять найбільше прибутку», кращім засобом їх привертання П. Симонович називав створення порто-франко. «Усі розпорядження і засоби від яких залежить залучення іноземних капіталів в край, – відзначав Платон Олексійович, – що є хоч і не благодатний, але такий, що може своїми виробами задовольнити інші народи, ... є благодійними. До таких засобів уряду належить переважно проголошення порто-франко у містах, які мають місцеві вигоди для зовнішньоторговельних взаємин. І насправді, усі міста, де існують порто-франко, перебувають тепер у квітучому стані; країни, які межують з ними, до того часу бідні і малонаселені, чимдалі більше виявляють джерел для народного багатства» [12].

П. Симонович вважав важливим і те, що порто-франко не лише залучало іноземні капітали, але й збільшувало місцеві. На його думку, для того було два головні шляхи. По-перше, «обіг іноземних капіталів у містах, які займаються продажем іноземних виробів, надає їхнім мешканцям доход, частину якого вони можуть застосувати на створення своїх капіталів». По-друге, «продаж [у місті] іноземних виробів, переважно мануфактурних товарів, зменшує витрати городян. Це трапляється через те, що у державах, де мануфактурна промисловість тільки-но зароджується, її вироби бувають дорожчими, і таким чином [завдяки порто-франко] мешканці міста можуть застосовувати значно більшу частину свого доходу на нагромадження капіталу» [12].

П. Симонович заперечував те, що існування порто-франко може завдати значної шкоди сусіднім містам, доходам держави та навколишній промисловості. Щодо перших двох тез він зазначав: «Порто-франко є без сумніву, привілей, який надає перевагу одному місту перед іншими містами держави, але перевага ця не завдає шкоди ані уряду, ані іншим мешканцям держави. Уряду – тому, що дією порто-франко доходи його збільшуються; іншим мешканцям держави – тому, що ... завдяки цій дії їхній власний доход, маса іноземних капіталів та загальний добробут зростають». Схожими були думки П. Симоновича стосовно впливу порто-франко на розвиток вітчизняної промисловості. «Багато хто думає, – писав він, – що порто-франко завдають шкоди туземній промисловості, оскільки в них споживається багато іноземних виробів. Це несправедливо: можна довести, що порто-франко збільшує, а не зменшує споживання вітчизняних мануфактурних виробів. Відомо, що у порто-франко лише багатий клас громадян споживає переважно іноземні вироби; більша же частина населення купує вироби туземні і, таким чином, чим більше доход цих останніх завдяки дії порто-франко, тим більше споживання цього класу людей». П. Симонович заперечував і те, що порто-франко було причиною контрабанди, оскільки контрабанда, на його думку, це «зло, не пов'язане безпосередньо з існуванням порто-франко», а зумовлене недоліками роботи митного контролю та зловживаннями чиновників [12]. Слід зазначити, що стаття П. Симоновича залишилася без відповіді з боку петербурзьких супротивників одеського порто-франко. Пізніше історик Михайло Осипович Бачинський (1887-1937 рр.) [13, с. 105-115; 14, с. 38-40] вважав думки висловлені в зазначеній статті досить показовими для розуміння ідеалу зовнішньоторговельної політики держави («... щоб держава сприяла розвиткові господарства своїми заходами ... і порто-франко») для діячів півдня України пов'язаних із Товариством сільського господарства Південної Росії, зазначаючи: «погляди економістів [18]30-х рр. на значення зовнішньої торгівлі для Степової України формулював професор Рішельєвського ліцею Симонович» [15, с. 14, 19]. Сучасна дослідниця Ірена Святозаровна Гребцова відносила вищезрозглянуту статтю П. Симоновича не до полемічних, а до аналітичних, вважаючи, що «через усю статтю проходить основна думка автора – порто-франко необхідний інструмент для розвитку торгівлі і промисловості в країні» [1, с. 189].

П. Симонович, звичайно, не був автором лише однієї статті й схожі думки стосовно порто-франко (цього разу вже конкретно саме

одеського) він висловлював в одній з інших публікацій – «Про розведення винограду» 1838 р. на шпальтах «Листков» вищезгаданого Товариства сільського господарства Південної Росії (ці «Листки» тоді мали статус додатків до «Одесского вестника»). В ній П. Симонович, зокрема, стверджував, що конкуренція іноземних вин, які безмитно потрапляли до Одеси, аж ніяк не перешкоджала розвитку виноробства у краї. «Не треба... побоюватися, – писав він, – [перешкод] для продажу вин, зроблених на околицях Одеси, з боку існуючого в нашому місті Порто-франко. Середній та нижчий класи купують як на звичай те, що дешевше, і ця обставина забезпечує взагалі [перевагу] продажу туземних виробів у порівнянні з іноземними». Більше того Платон Олексійович вважав, що порто-франко сприятиме розвитку виноробства в регіонах навколо Одеси, завдяки зростанню добробуту громадян та залученню іноземних капіталів. «Порто-франко, – писав П. Симонович, – сприяючи збільшенню народного багатства як у місті, так і поза ним, досить сильно впливає на збільшення збуту усіляких місцевих виробів. Бідне народонаселення купує мало і своїх і іноземних виробів, а багате, навпаки, [купує] багато і тих і інших» [16, с. 132]. Отже, за П. Симоновичем, порто-франко, в першу чергу, було засобом нагромадження багатства в краї і цим виправдовувалося його існування.

Публікації та дослідження П. Симоновича (так само, як і його праця на різних посадах в Ришельєвському лицейі) ще потребують подальшого вивчення. Однак вже розглянута вище стаття 1833 р. П. Симоновича на захист одеського порто-франко дозволяє віднести цього автора до плеяди визначних одеських вчених та діячів – захисників українських торговельних інтересів дореформеної доби, таких як: Аполлон Скальковський, Пилип Брун, брати Іван, Микола та Петро Сокальські та ін.

Джерела та література

1. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.). – Одесса, 2002.
2. Гончарук Т. Г. Роль «Коммерческой газеты» у скасуванні пільг одесько-кавказького транзиту в 1831 р. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – Вип. 9. Секція: Історія. – Одеса, 2007.
3. Гончарук Т. Г. Діяльність О. І. Левшина на посаді одеського градоначальника та голови Одеського відділення комерційної ради

(1830-ті рр.) // Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції. (Одеса, 24 – 25 груд. 2009 р.) у 3-х ч. – Ч. 1. – Одеса, 2009.

4. О торговле Одесского порта // Коммерческая газета. – 1833. – 28 февраля.
5. Z.Z. Письмо к издателю «Коммерческой газеты» // Коммерческая газета. – 1833. – 13 апреля.
6. X.X. «Прочитав в № 25 «Коммерческой газеты»... // Одесский вестник. – 1833. – 18 марта.
7. X.X. Замечания на письмо в №44 «Коммерческой газеты» // Одесский вестник. – 1833. – 10 мая.
8. Хмарський В. М. Мурзакевич Микола Никифорович 1806 – 1883 // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I. – Одеса, 2009.
9. Кризь призму пам'яті і часу: Одеський Ришельєвський лицей у спогадах сучасників / автор-упорядник О. О. Синявська. – Одеса.
10. Музичко О. Є. Михневич Йосип Григорович 1809 – 1885 // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I. – Одеса, 2009.
11. Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея. – Одесса, 1857.
12. Симонович П. О порто-франко вообще // Одесский вестник. – 1833. – 24 мая.
13. Бачинський А. Д. Михайло Бачинський учень Михайла Слабченка // Академік Михайло Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях. – Одеса, 1995.
14. Левченко В. В. Бачинський Михайло Опанасович 1887-19378 // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I. – Одеса, 2009.
15. Бачинський М. Головні економічні течії 30-40-х рр. на Степовій Україні // Записки Одеського наукового при У.А.Н. Товариства. Секція соціально-історична. – 1928. – Ч. 3.
16. Симонович П. О разведении винограда // Листки Общества Сельского Хозяйства Южной России. – 1838 – № 3.

Тарас Гончарук

Стаття професора Ришельєвського лицейа Платона Симоновича 1833 г., як попытка вивести дискуссию вокруг одесского порто-франко на теоретический уровень

Исследование посвящено анализу статьи профессора Одесского Ришельевского лицея Платона Симоновича на страницах

«Одесского вестника» 1833 года в контексте газетной полемики вокруг одесского порто-франко. Указывается, что упомянутая статья формально касалась всех режимов порто-франко в истории, а П. Симонович прежде всего считал порто-франко необходимым средством привлечения иностранных и увеличения собственных капиталов для «бедных стран».

Ключевые слова: Платон Симонович, одесское порто-франко, «Одесский вестник», Ришельевский лицей.

Taras Honcharuk

The article of Professor of the Richelieu Lyceum Platon Simonovych 1833 as the attempt to move a discussion around the regime of the Odesa free port to the theoretical level

The exploration is devoted to the analysis of the article of Professor of the Odessa Richelieu Lyceum Platon Simonovych on the pages of the «Odesa Vestnik» 1833 in the context of the newspaper polemic around the regime of the Odesa free port. It is noted that the article formally concerned all the regimes of the free ports in the history, and P. Simonovych at first considered the regime of free port to the necessary means for attracting the foreign capital and increasing their own capital in the «poor countries».

Key words: *Platon Simonovych, the regime of Odesa free port, «Odesa Vestnik», Richelieu Lyceum.*

УДК 926 Тропинін : 75.041.5

Ирэна Гребцова

д.и.н., проф.,

ОНУ имени И. И. Мечникова

isgrebtsova@gmail.com

**УКРАИНСКАЯ ТЕМА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ
В. А. ТРОПИНИНА**

Статья посвящена жизни и творчеству выдающегося портретиста первой половины XIX ст. В. А. Тропинина. Выходец из семьи крепостных В. А. Тропинин прошел трудный путь к вершинам искусства. Важной вехой в его творческом становлении явилось работа в селе Кукавка близ Могилёва-Подольского, где в портретной живописи художника получила свое развитие украинская тема. В. А. Тропинин создал галерею образов простых украинских крестьян, запечатлев в их портретах лучшие черты украинского народа.

Ключевые слова: *В. А. Тропинин, портретная живопись, Подолье, украинская тема, украинские крестьяне.*

Украина в XVIII – XIX вв. дала миру целый ряд выдающихся художников: В. Боровиковский, Д. Левицкий, А. Лосенко, Т. Шевченко. Изучение их жизни и творчества остается актуальным и в наши дни. Не меньший интерес представляет творчество мастеров живописи, которые создали галерею образов украинцев, не являясь этническими украинцами. Таковым был известный русский портретист первой половины XIX в. В. А. Тропинин. Взгляд «со стороны» позволяет выявить, какими видел русский художник украинцев, какие черты объединяли запечатленных им людей, что всегда актуально и научно значимо. Если жизнь и деятельность В. А. Тропинина рассматривались в целом ряде исследований [1], то его украинский цикл до настоящего времени освещен еще недостаточно.

Цель статьи – раскрыть значение украинской тематики в становлении В. А. Тропинина как художника, охарактеризовать основные полотна, посвященные украинскому крестьянству, выявить главные черты характера портретируемых, которые привлекали живописца в украинском народе.

Выдающийся портретист Василий Андреевич Тропинин (1776/1780-1857) родился в селе Карповка Новгородской губернии в семье крепостных графа А. С. Миниха. До настоящего времени